

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Еля Александрова Цанева,
на дисертационен труд за присъждане на научна степен "доктор", разработен в
СУ "Св. Климент Охридски"

Исторически факултет, катедра "Етнология"

Научна област: 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление: 3.1. Социология, антропология и науки за
Културата

Тема: Идентичност на българите в Босилеград и
Димитровград през ХХІ в.

Автор: Валентина Недялкова Неделчева

Научен ръководител: доц. Таня Бонева

1. Легитимност на докторанта, докторантурата и процедурата:

Валентина Недялкова Неделчева се дипломира като бакалавър по етнология през 2010 г. в Исторически факултет на Софийски университет "Св. Климент Охридски". Последователно получава две магистърски степени: по Нова и съвременна българска история, 2010-2012 и по Фасилити мениджмънт, 2010-2013 в Софийски университет "Св. Климент Охридски", съответно в неговите Исторически и Стопански факултети. Докторант е по Балканска етнология от 2013, а през 2016 с Решение на ФС на ИФ, Протокол № 11/19.07.2016 г., е отчислена с право на защита. Дисертацията е обсъдена на заседание на катедра "Етнология", ИФ на СУ, на 09.01. 2017 г. и е придвижена към защита за получаване на научната степен "доктор".

На базата на представените документи съществуват всички основания да се заключи, че процедурата по обявяването и провеждането на конкурса е осъществена в пълно съответствие с нормативните актове: Закона за развитието на академичния състав в Република България, Правилника за неговото приложение, както и с вътрешния Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ "Св. Климент Охридски". В съответствие с тях е и даденият по-нататъшен ход на процедурата.

2. Представяне и преценка на дисертационния труд и автореферата

Дисертацията се състои от увод, 6 глави, заключение и библиография в общ обем от 323 с. Тя е плод от няколкогодишен системен труд за регистриране и анализ на емпиричен етнологички материал, разположен в поне три изследователски полета, сред които докторантката е търсила своя път през студентските и последващи години: етнологичките измервания на границата, на малцинствения статут и на идентичността.

Формулираната цел на работата е "да покаже състоянието в ХХІ век на идентичността на една българска общност зад граница – живееща в непосредствена близост до границата с България...". Тя предопределя избора ѝ към две историко-културни български поселищни средоточия, озовали се и останали в територията на Сърбия, но преживяващи житейски и съответно открояващи етнологично метаморфозите на най-атраaktivния и експлоатиран научен сюжет в социалните науки днес – идентичността. Българското население в двете изследвани селища и областите

край тях, показва във всички измерения на своята менталност – съзнание и самосъзнание, етническо стереотипизиране и автостереотипизиране, воля, етнически ценности, национален характер, памет и култура – такива исторически метаморфози, чието развитие трасира и откроява пътя на променливата му идентичност. И понеже промените са рефлексия на интерплея от широки и дългосрочни социални фактори: политика, икономика, исторически напластявания, есенциални, модерни и постмодерни импулси, така формулираната тема има безспорна дисертабилна стойност. Освен с концептуалната, тази стойност е подплатена от емпиричната канава на работата, представена от над 40 интервюта с информатори /34+6+колективни дискусии с ученици; материалите от 5-те теренни проучвания са архивирани в катедра "Етнология" на СУ под номер ИФ АКЕ 413/2016 и ИФ АКЕ 414/2016/; процесите в ретроспекция са базирани върху коректен по обем и информативна стойност наратив – документален и изследователски. С тази симбиоза между актуална концептуална тема с двата ѝ основни акцента – граница и малцинство, и етнографското ѝ покриване, темата е достатъчно сериозна като заявка, за да отговори на съвременните академични изисквания за научна тематика с цел получаване на научната степен "доктор".

Още в **Увода** е изразена една съдържателна чувствителност към теоретичния и към политическия контексти на темата. И двата аспекта почиват върху познание и обмислена преценка, кое от джунглата на модели и подходи в теория и на границата, и на идентичността, както и кое от безбрежната историко-политическа фактология на региона "играе" в работата, може да се разложи на изследователски елементи, те могат съответно да се изучат емпирично, да се трасират и обобщят до адекватен резултат. Формулираните задачи звучат ясно и целенасочено, което вече е добро постижение. /Защото след смъртта наскоро на трима водещи теоретици на идентичността и проявите ѝ в маргинални, вкл. буквални и метафорични гранични ситуации – Ф.Барт, Б.Андерсън и А.Д.Смит, интерпретациите върху техните подходи нарастнаха изключително, проявени в конференции, мемориални томове, кръгли маси, публикации и информираното ориентиране в тоя масив е добър атестат за докторантката/. Очевидно и напълно обяснимо е, че докторантката приема идентичността като съвременен конструкт, моделиран основно от политическите ситуации и интереси /работата започва като първо изречение и първи абзац именно от политическата картина/ и това схващане определя структурата на работата. Тук бих искала да отбележа, че в началото на работата, а и по-нататък липсва специфициране на изследваната идентичност като "етническа" и "национална", защото целокупната личностна идентичност, вкл. половата, възрастовата, образователната, професионалната и пр., не са във вниманието на работата. Наред с "граница" и "национална идентичност", темата се вписва в трето модерно етнологично поле – изучаване на съвременните общности на задграничните българи, което също напоследък изобилства с персонални и колективни монографии, сборници и непрекъснати научни форуми, проекти. Всеки учен, докоснал се до споменатите сюжети – а това значи, практически всеки един, е с основание да отправя въпроси, да иска аргументация и изразява скептицизъм или одобрение към работа като представената още в нейната постановъчна част. Аз също имам своите колебания относно стереотипизираната и твърде клиширана фраза за "идентичността като съвременен политически конструкт", но отправната ми точка за преценка на текста е пълнокръвието и коректността на емпиричната картина, и последвалата логика на изводите.

Първите две глави разгръщат и аргументират заявката и постановката на дисертацията. **Първа глава** – МЕТОДОЛОГИЯ, МЕТОДИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

– ПЪТЕВОДИТЕЛ НА ПРОУЧВАНЕТО, присъстваща тезисно и в Увода, развива общите постановки на теорията. Направи ми впечатление, че авторката представя опит да намери яснота по основополагащи понятия и структури, задължителни за дисертационен труд и затова много често ползвани банализирано и шаблонизирано: тя показва противоборство на схващания по методика и методология, качествени и количествени методи, предмет и обект на изследване, цел и задача, научна парадигма, едва след което формулира своята позиция по тях. В текста личи вкус към теоретично проблематизиране върху изследователската рамка – един процес, който – доколкото ми е известно, не се преподава в детайл; самата авторка извежда тази потребност, като подчертава ролята на "онтологията, епистемологията и методологията" за формулиране на научния контекст. Така, както е представен, методическият инструментариум е твърде амбициозен и показва, че докторантът има представа от теорията на етнологичното познание и етапите му на овладяване, което говори за едно добро надграждане над следдипломното знание. От разгледаните методи не всички са с равностойно приложение и участие в изследователския процес, но всички имат място в него по принцип. Литературната справка е обхватна – би могла да е по-селективна и критична за сметка на представения обем. Авторвият избор е "парадигмата на интерпретативизма", т.е. анализ на учения – "етически поглед" на основата на качествен анализ; тази "основна теоретична рамка, пише авторката, ще се прояви в постулатите на интерпретативната антрология, като основна отправна точка на изследване". Сюжетите в тази глава свидетелстват, че авторката почтено търси своето място като изследовател в разгръщане на темата и иска да формулира основните жалони, които го аргументират.

Основополагаща въвеждаща глава е **Втора глава – МАЛЦИНСТВА В ГРАНИЧНИ РЕГИОНИ – ТЕОРЕТИЧНИ МОДЕЛИ**. В нея с изобилно библиографско представяне присъстват сюжетите за Идентичността като теоретична и като аналитична категория, като в детайли е развито мисленето за пространствените, социални и политически нейни параметри. Тематиката е изключително обхватна и разнопосочна, тя регистрира и представя цял спектър от релевантни проблеми, понятия и подходи: локализъм и регионализъм, малцинство и малцинствен статут, иредентизъм. Авторката се фокусира творчески върху един частен случай – това, което тя нарича "малцинствена идентичност". И за авторката на дисертационния текст важи бележка, която е правена при други подобни обзори на литературата върху идентичността: не е нужно да се говори и включва психологическата категория на идентичността – ясно е, че тя е обхватна личностна характеристика, но автори като Е.Ериксен, дори А.Ройс малко допринасят за това, което интересува етнологите – етническата, националната идентичност на населението. Тук бих посочила, че освен пространствен, социален и политически, които са съответно и градиращи в този ред, тази идентичност има и отчетлив етнокултурен аспект, който някои изследователи виждат като обобщаващ горепосочените и който за авторката остава /поне на това постановъчно ниво/ споменат единствено под линия. А комбинирането на подходите е всъщност онова, което пълни със съдържание тезата за идентичността като конструкт.

Като оценка на теоретичната част от дисертацията, представена от увода и първите две глави бих отбелязала, че много добро впечатление прави широката, но цебенасочено прецизирана накрая палитра от теории, групирани, обобщени и оценени в заключение от авторката. Тя показва висока ерудиция и добра ориентация в огромното море от школи и направления във всяко от научните полета, които е необходимо да преброди. Добре е представен, наред с концептуалния, и терминологичният апарат и това е надеждна основа за изследването.

Глава трета ГРАНИЦИ И МАЛЦИНСТВА – ИСТОРИЧЕСКИ ДИНАМИКИ В ДИМИТРОВГРАД И БОСИЛЕГРАД разглежда историческия наратив като свидетелство за динамиките в обстоятелствата, определящи идентичността, за около един век: писмени свидетелства, анализи на документи от различен характер, съчетани с находките на етнографския метод – резултати от теренните интервюта, много от които включват спомени за исторически събития и процеси. Търси се отговор на въпроса за динамиката в исторически план на категориите "гранично" и "малцинствено", посочени априори като фундаментални фактори в общностния живот на двата града. Разгледани са фазите в развитието на границата и те са дефинирани след съотнасянето им към житейските етапи на детство, юношество и зрялост. Доминиращата обобщаваща характеристика е нейната амбивалентност, флексибелност и изменчивост като съдържание. Главата е определяща в концепцията, че историко-политическите промени се отразяват върху основните изследвани категории "гранично" и "малцинствено"; и тук те са показани не като елементи на мисленето и съзнанието на населението, а като жалони в общностния живот. Етнологичното изложение би добило пълнокръвие и би предпоставило следващата част същностно, ако авторката се бе спряла върху рефлексията на тези фактори и осмислянето им сред общността. В текста определено липсва етнографската характеристика на населението в отношението ѝ към идентичността. Не е коментирана и дихотомията етническа-гражданска идентичност, което би било основа да се задълбочи обосновката на българската национална идентичност в двата изследвани града именно като гражданска - защото такава тя излиза, според представения материал.

Четвърта глава – БЪЛГАРСКОТО МАЛЦИНСТВО В БОСИЛЕГРАД И ДИМИТРОВГРАД ПРЕЗ ХХІ ВЕК – ПОЛИТИЧЕСКИ ФАКТОРИ, ПРЕДПОСТАВКИ И ОБСТОЯТЕЛСТВА е фокусирана върху основния времеви обхват на дисертационния проблем. На практика продължава сюжетът и описателният маниер от предходната глава, но в наратива се включва анализ на международни и национални полииники по въпросите на малцинствата, анализ на представителни документи /на сръбската, но вече и на българската държава/, и – което е важно: съсредоточаване и акцент върху културните параметри на категорията. Тук липсва представяне на въпросите, чиито отговори предпоставят направените изводи – намирам за необходимо да се покажат и дискутират формулировките на въпросниците и анкетите, и начинът, по който в тях рефлектира авторовото разбиране за идентичността. В тази глава е посочена целта, която според мен доминира в работата и се разминава частично от формулираната от автора – представят се и се анализират обстоятелствата, факторите и предпоставките, които определят динамиките в идентичностите модели с фокус върху политическите промени, т.е. случващото се с държавата. В тази глава най-ясно се откроява преференциалното ситуиране на темата в научното поле на политическата антропология.

Глава пета – ПРОЯВЛЕНИЯ НА ИДЕНТИЧНОСТТА е смисловата поанта на темата. В нея, концептуално основани върху предходните теоретични представяния и формулирания на понятия, проблеми и постановки и върху събрания теренен материал авторката определя на първо място наличието на основна българска идентичност. Проявите ѝ са открити в 5 ключови насоки и тя, според авторката, показва сумарно характеристиките на гъвкавост, контекстуална зависимост и опционалност. Паралелно съществуващите югославянско, сръбско и регионално (шопско) идентичностни проявления са в зависимост от историческите и политически обстоятелства и се

свеждат в проучвания период до отделни прояви. Многозначността и проявеното разнообразие на идентичностите на национално ниво се определя според авторката от специфичната позиция на гранично население. В изложението е постигната структурна яснота, авторката следва обоснования си по-напред извод да разкрие проявите в светлината на дискурса и акционната им проява. Тя е избрала да демонстрира ограничен дискурс: Като белези на идентичността /наречени тук "прояви"/ са разгледани отношението към историята, езика, гражданството, културните активности, в първите два случая – твърде селектирано: Напр., от историческия наратив е избран този за Ньойския договор, безспорно много ярък поради трагичността си, но единствен и най-силен ли е той включително до последните години? Биха могли да се засегнат други прояви на историчността и паметта за българската история, като градирането на спомените и оценките им, въвличането им във всекидневното мислене и поведение, участието на историята, нейните герои, наративи и послания в общностния живот на българите; това би било убедителен, но неразгледан знак в полза на тезата. От разказа са изключени празнично-обредни и ритуални прояви, липсва връзката с българската религиозност в отличие от сръбската. Широки са и допълнителните възможности по отношение на езика – много любопитна като национален български знак е преференциалната личноименна традиция /въпросът е само скромно загатнат/, данните на ономастиката, топонимията, терминологията на родство, особеностите на всекидневната реч. И още една бележка, която много би допринесла за пълнокръвното доказване на тезата: въпреки етнологичната специализация, разбирам защо докторантката не се спира в детайли, а само схематично върху пълната картина на етнографските групи, техните движения и особености /а не само на шопите/. Но не е ли вярно, че представителите на най-масовите етнографски групи в двата града дори и в съвременността показват определен афинитет към едно или друго от изведените от авторката равнища на идентичността? Изследването на този факт и причините му би бил същностен, макар и трудно постижим изследователски принос към темата. От друга страна, мотивацията от политическо естество, свързана с предимствата на европейския паспорт и отворените от него възможности, образованието, някои материални облекчения и пр., не би направила самостоятелно българската национална идентичност /разбирана явно като гражданска такава/ доминантна в съзнанието на населението; за това е нужно присъствието, овладяването, обмислянето и емоцията към етнокултурните символи, чието разкриване в дълбина е извън политико-антропологичния ракурс на работата, но би имало място в изследвания процес. Но трябва да подчертая, че като цяло преценявам тази най-важна глава като оригинална, както по отношение на оформянето ѝ, така по поставените проблеми и селекцията на възлови маркери измежду изобилието на възможните – вярвам, че авторката е водена от материала и неговата доказателствена стойност, приемам я като авторова теза, като бих препоръчала по-нататък да изследва и включи и горespoменатите показатели.

Последна, **Шеста глава** – ИЗМЕРЕНИЯ НА ИДЕНТИЧНОСТИТЕ В ЛОКАЛЕН АСПЕКТ. ВИДИМИ И НЕВИДИМИ ГРАНИЦИ. ИНТЕР- И ИНТРАГРУПОВИ ОТНОШЕНИЯ е посветена на различията в изследвания феномен, показани в двата града; различията, родили тяхното противопоставяне, са прояви на т.нар. от дисертантката "невидима граница". Те са мотивирани от разминавания в официалното отношение към двата града, и резултират във взаимни оценъчни характеристики, както и в преценка на връзките и степента на близост с България.

В **Заключението** са представени изводите, направени на базата на анализирания емпиричен материал. Докторантът е изпълнил поставените в Увода задачи и е постигнал заявената научна цел.

Авторефератът представя коректно тезата в изследването. Предложеният труд и подготвеният автореферат отговарят на изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ "Св. Климент Охридски".

3. Научни приноси

В резултат на авторовото усилие е налице един зрял текст, който демонстрира убедително, че националната идентичност е концепт, конструиран на базата на осмислени интереси и сред тях политическата реалност и динамика играе съществена роля. Градивото на този процес обаче, нетуъркът на свързващата и обединителна комуникация в малцинствената група, е културата като въплъщение на памет, вяра, прояви на родния език, на традициите и поведението, на онези романтично-носталгични "символни кодове", чрез чиито разнообразни въвливания в живота се проявява приписаният /аскрибираният/ национален статут. Това не противоречи на конструктивисткия подход към идентичността, а го оплодотворява, като показва пътя и механизма на формиране на конструкта. Затова изследвания по тази втора линия могат плодотворно да се насложат върху настоящия смислен и важен текст.

Приемам неговите научни приноси, формулирани в автореферата, като бих акцентирала и бих преформулирала следните от тях в нов ред с оглед на значимостта им:

- Въвеждане в научно обръщение на тема за подредбата на етническата/национална идентичност на малцинствена група от историческата българска диаспора, поставена в условията на държавна граница, в която се фокусира цял комплекс от обществени разделителни маркери;

- Дисертацията представя в научно обръщение емпиричен етнографски материал, събран по иновативни въпросници именно върху концептуализирането и разбиването на емпирични стойности на тези маркери;

- Дава се богата и ценна картина на българското живеене в двата центъра; анализът очертава нова концепция за диференцирано разглеждане на двата обекта на изследване Босилеград и Димитровград, за което се привеждат аргументи;

- Текстът формулира заключения с отношение към правенето на националните политики на държавата, както и начертава съдържателни перспективи за сродни бъдещи проучвания.

4. Публикации

Докторантът отчита 5 публикувани и 2 под печат научни публикации /в данните в Автореферата и CV-то има малко разминаване в тези цифри/, от тях две на английски език; също така участие в проекти и в научни форуми, както и в преподавателската работа на Катедрата. С това се покриват изискванията на Закона и на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ "Св. Климент Охридски".

5. Заключение

Като се имат предвид изложените положителни резултати от разработването на дисертационния труд, убедено твърдя, че това е достатъчно основание да препоръчам на членовете на Научното жури да присъдят на Валентина Недялкова Неделчева

научната степен "доктор" в научна област 3. Социални, стопански и правни науки,
професионално направление: 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

София, 8 март 2017 г.

Рецензент:

/доц. д-р Еля Цанева/